

Potíže s češtinou**Věty vztahné a jejich kondenzáty**

MILAN JELÍNEK

1. Každý autor odborných textů je si vědom toho, že potřebuje často rozvíjet podstatná jména shodnými přívlasky a že to může realizovat vztahnou větou nebo jejím kondenzátem. Ukažme to na následujícím právníckém textu:

Do lhůty určené podle dní se nezapočítává den, kdy se stala událost určující počátek lhůty.

V uvedeném souvětí jsou dva kondenzáty, jeden pasivní (*určené podle dní*), druhý aktivní (*určující počátek lhůty*). Sloveso *určit* je v nich transformováno do přídavných jmen, která umožňují kondenzovat nabízející se vedlejší věty vztahné ve větné členy, a to ve shodné přívlasky. Dáme-li přednost vyjádření větnému, dostaneme tuto variantu citovaného souvětí:

Do lhůty, kteřá je určena (// kteřá se určuje) podle dní, se nezapočítává den, kdy se stala událost, kteřá určuje počátek lhůty.

Po stránce syntaktické nemůžeme této variantě nic vytknout, věty vztahné jsou v ní vybudovány ve shodě se spisovnou normou. Rozdíl ve slovesném rodě (první věta je pasivní, druhá aktivní) je dán různou rodovou platností původně užitých přídavných jmen (*určený x určující*).

Srovnáme-li kondenzovanou verzi se souvětí podobou, která vznikla rozvedením adjektivních kondenzátů ve věty vztahné, cítíme větší koherentnost varianty kondenzované. Slovní spojení *lhůta určená podle dní a událost určující počátek lhůty* nabývají dokonce povahy víceslovných termínů. Tím si můžeme vysvětlit, že v odborných textech mají podobná spojení velkou frekvenci. Pravda, jejich hromaděním klademe větší nároky na vnímatele textu, ale kondenzací dosahujeme větší přesnosti vyjadřování. Převedeme-li adjektivní kondenzáty do podoby vztahných vět, zvýrazníme sloveso (v daném případě *určit*) a rozvolněním textu usnadníme jeho vnímání, ale učiníme to za cenu menší přesnosti vyjádření.

Při výstavbě textu je ovšem třeba vyhnout se oběma krajnostem – jak nadměrné adjektivní kondenzaci, tak i jednostranné volbě vztahných vět. Aby se mně dobře rozumělo: nejde o syntaktickou chybu, ale o stylistický kaz. Řekněme, že autor odborného textu užije následující kondenzované věty:

Opovědi získané různými tazateli používajícími otázek majících standardní povahu se značně přibližují.

Cítíme zde přetíženost výpovědi adjektivními kondenzáty. Kdybychom však všechny kondenzované přívlasky rozvinuli ve vztahné věty, dostali

bychom stylisticky neúnosný řetězec těchto vět (VI. Šmilauer metaforicky označoval takové řetězce jako větné tasemnice):

Odpovědi, které jsou získány různými tazateli (// které získají různí tazatelé), kteří používají otázek, které mají standardní povahu, se značně přibližují.

Tento stylistický kaz sice můžeme zmírnit střídáním vztažných zájmen *kerý* a *jenž*, ale úplně ho odstraníme nahrazením některé vztažné věty adjektivním kondenzátem. Snad můžeme doporučit tuto úpravu:

Odpovědi získané různými tazateli používajících otázek standardní povahy se značně přibližují.

Další únosná řešení najdou čtenáři zajisté sami.

2. Nejběžnějším typem adjektivního kondenzátu je zpřídavnělé přičestí trpné. Jemu konkuruje vztažná věta se slovesem ve tvaru pasivním; je tomu tak zvláště v případech, kdy není u kondenzátu uveden původce děje. Konkurenční věta pasivní se nabízí např. ke kondenzátu v této výpovědi:

Tabulka je souhrnem číselných údajů uspořádaných a tříděných podle předem zvolených hledisek.

//... údajů, které jsou uspořádány a tříděny...

Zvolíme-li tento typ úpravy, pak se asi vyhneme dekondezacii přívlastku *předem zvolená hlediska (hlediska, která byla zvolena předem)*. Rušilo by zde opakování schématu vztažné věty.

Je-li znám původce děje, můžeme dát při dekondezacii výpovědi přednost vztažné větě s aktivním slovesem:

Doba trvání téhož děje, měřená různými pozorovateli, je tím větší, čím větší je rychlost pohybu pozorovatele vzhledem k místu děje.

Instrumentál vyjadřující původce děje při kondenzátu *měřený* nám umožňuje dosadit činitele děje ve funkci podmětu:

Doba trvání téhož děje, kterou měřili různí pozorovatelé...

Je samozřejmě právem autorovým, aby zvolil při dekondezacii pasivní tvar slovesa (*kerá je měřena různými pozorovateli*). Měli bychom se už oprostít od různých puristických tvrzení, že češtině – např. na rozdíl od němčiny – lépe sluší aktivní schéma věty než pasivní. V našem jazyce, a to zejména v textech intelektualizované povahy, potřebujeme pasivní konstrukce se stejnou naléhavostí jako v jiných evropských jazycích.

3. Zatímco zpřídavnělé přičestí trpné zůstává mimo jisté výjimky omezeno na slovesa přechodná (tj. na slovesa s vazbou akuzativní), přídavná jména odvozená od přechodníku přítomného lze tvořit prakticky ode všech sloves nedokonavého vidu. Autoři v něm mají výhodný adjektivní kondenzát za vztažnou větu se slovesem vyjadřujícím současně probíhající děj, který je ovšem pojat jako proces aktivní. O příklady v odborné literatuře není nouze:

Vedle detektorů zachycujících popudy z vnějšího světa je naše tělo vybaveno i detektory registrujícími popudy vnitřní.

V citované výpovědi jsou kondenzovány vztažné věty *kteřé zachycují a které registrují*.

4. Složitější je situace u kondenzace vztažných vět s dějem, který už proběhl. Jako systémový kondenzační prostředek se zde nabízí přídavná jména utvořená od přechodníku minulého na -vší nebo -ší, ale ten má silně knižní odstín. Je tomu tak zejména u slovesných tříd, u nichž přechodník minulý končí na základovou souhlásku (*přinesší, upekší*). Tvary na -vší nemají přece jen tak vyhocené knižní zbarvení, a proto se s nimi v odborných textech setkáváme častěji. Snad postačí jeden příklad z F. X. Šaldy:

Pochybná síla literatury jest v železné tradici vypěstovavší řadu úzkých žánrů a přesně je od sebe odlišivší.

Adjektivní kondenzát na -(v)ší se ve spisovné češtině vyvinul teprve v době obrozené a jako vzor mu posloužila ruština. Někteří autoři se mu dosud vyhýbají, ale zbavují se tak výhodného kondezačního prostředku. Ovšem v těch případech, kdy se v češtině ustálil adjektivní kondenzát z přičestí minulého činného na -lý, lze doporučit tento tvar, protože není provázen knižním zbarvením. Je tomu tak u některých sloves vzorů *ne-se, peče, mine, tiskne a sázet*.

Uvedme jako příklad výpověď s kondenzátem *vyteklý*. Konkurenční podoba *vytekší* není sice chybná, ale pocitujeme ji jako silně knižní. A proto je pochopitelné, že v následující výpovědi dal autor přednost adjektivu na -lý.

Objem závaží se rovná objemu vody vyteklé přes okraj sklenice.

5. Puristé varovali před vztažnými větami nepravými, považující je za cizí import. Jde však o větná schémata, která se rozšířila do řady evropských jazyků a která vyhovují tendenci odborného vyjadřování k větší koherentnosti textu. Pravda, vztažná věta nevyjadřuje v těchto případech vlastnost určovaného substantiva, ale jiné vztahy, které se rozvíjeného substantiva nějak týkají a pro které má jinak spisovný jazyk specifické spojky. Např. v následujícím souvětí je ve vztažné větě ukryt vztah odporovací:

Pohled statistické fyziky 19. století na látky jako na materiální útvary složené z atomů a molekul se v rámci fyziky pokládal za hypotézu, kteřá byla potvrzena, a tím akceptována jako atomová teorie na počátku 20. století.

Potvrzení *hypotézy* není její vlastnost, jak by to mělo vyplývat ze základní funkce vztažné věty, ale tato skutečnost je postavena do odporu k větě řídicí (*pohled... se pokládal za hypotézu, ale ta byla potvrzena...*).

Běžné jsou případy, kdy věta vztažná implikuje i vztahy, jejichž explicitním výrazovým prostředkem je podřadicí spojka. O tom, že se podob-

ný způsob vyjadřování považoval za přijatelný, svědčí i doklad z textu jazykovědce Fr. Trávníčka:

Tato dvojznačnost se nehodí odbornému jazyku, který usiluje o jednoznačnost slov, o jejich významovou přesnost.

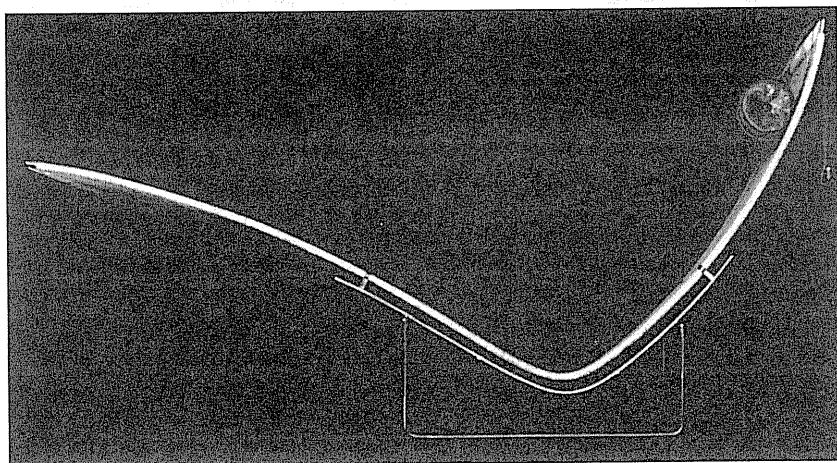
Za vztažné zájmeno *kteřý* zde můžeme dosadit spojku příčinnou *protože* a na výraz *odborný jazyk* pak odkážeme zájmenem *ten*.

Abychom dokumentovali rozmanitost vztahů překrytých nepravou větou vztažnou, uvedeme ještě souvětí z textu Olega Suse:

Voskovec a Werich, kteří zajisté nebyli odbornými noetiky a profesionálními lingvisty, dovedli nadměru rafinovaně využívat vnitřních antinomií jazykového znaku.

K interpretaci vztažné věty se zde nabízí věta přípustková: *ačkoliv zajisté nebyli odbornými noetiky...*

Nedopouštějí se autoři, kteří při konkurenci mezi zájmenem vztažným a spojkou dávají přednost zájmenu vztažnému, nepřesnosti ve vyjadřování příslušného vztahu? Puristé takový názor měli, a proto nepravé věty vztažné odmítali. Navíc je pokládali za napodobení cizích vzorů. Výše uvedené příklady nás však přesvědčují o tom, že implikovaný souřadící nebo podřadící vztah zřetelně vyplývá z kontextu, a že tedy nemusí být vyjádřen explicitně. Jde zde vlastně o jeden případ z konkurence mezi vyjadřováním implicitním a explicitním. Volba varianty implicitní je právem autorovým.

Paul Kjaerholm, lehátko CHR24